

**ՀԻՄՆԱԴՐԱՄՆԵՐԻ, ՍՓՅՈՒՌՔԱՅԱՅ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԱՆՀԱՏ ԲԱՐԵՐԱՐՆԵՐԻ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱՐՑԱԽԻ ԱԶԱՏԱԳՐՎԱԾ ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ***

Արարատ Վարդանյան

Բանալի բառեր՝ Արցախի Հանրապետություն, ազատագրված տարածքներ, հիմնադրամ, սփյուռքահայ կազմակերպություն, անհատ բարերար, բարեգործություն, վերաբնակեցում, սոցիալ-տնտեսական, առողջապահական, կրթական ծրագիր:

Պատերազմը ծանր հարված էր հասցրել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությանը: ԼՂՀ-ում տուժել է 149 բնակավայր, լրիվ կամ մասամբ ավերվել են 11647 անհատական տներ, 226 բազմաբնակարան բնակելի շենքեր, 17 ստացիոնար բուժփնմարկներ և 71 բուժկետեր, 196 ուսումնական և մշակութային օջախներ [1], 8000 արդյունաբերական, գյուղատնտեսական և սոցիալական նշանակության օբյեկտներ: Երեք անգամ կրճատվել էին ցանքերը, 5 անգամ անասնազխաքանակը:[2] Իրենց մշտական բնակավայրերից բռնազաղթել են ավելի քան 80 հազար բնակիչներ, որից 39 հազարը միայն Մարտակերտի շրջանից: [3]

Հետպատերազմյան տարիներին հնարավորություն ստեղծվեց զբաղվելու պատերազմից խիստ տուժած և ազատագրված տարածքների վերաբնակեցման, ավերված տնտեսության, առողջապահական, կրթական, մշակութային օջախների և այլ ոլորտների վերականգման ու զարգացման հարցերով: Պատերազմից տուժած երիտասարդ հանրապետությունը հնարավորություն չուներ սուղ պետական միջոցներով լուծելու իր առջև ծառացած խնդիրները և լինելով չճանաչված պետություն զրկված էր միջազգային ֆինանսական կազմակերպություններից վարկեր ստանալու հնարավորությունից: Այդ առումով անգնահատելի է հիմնադրամների, սփյուռքահայ բարեգործական կազմակերպությունների և միությունների, ինչպես նաև առանձին բարերար մեր հայրենակիցների օգնությունը: Նրանց աջակցությամբ կյանքի են կոչվել ռազմավարական նշանակություն ունեցող շատ ծրագրեր, ուրքի են կանգնել գյուղեր ու քաղաքներ, կառուցվել և շահագործման են հանձնվել ճանապարհներ, գազատարներ, ջրագծեր, հիվանդանոցներ, դպրոցներ, մանկապարտեզներ և այլն:

Այդ գործում մեծ ավանդ ունի «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը: Հիմնադրամն ստեղծվել է Հայաստանի, Արցախի և Սփյուռքի մեր հայրենակիցների ջանքերով 1992թ. մարտի 3-ին Երևանում որպես հայկական բարեսիրական կառույց: Նրա գլխավոր խնդիրն է համայն հայության ուժերի միասնական գործադրմամբ օժանդակել ՀՀ և Արցախի զորացմանն ու բարգավաճմանը:

«Հայաստան» համահայկական հիմնադրամն իր ծրագրերն իրականացնում է 25 տեղական մարմինների միջոցով, որոնք գործում են աշխարհի 22 երկրներում: [4] Հիմնադրամի դրամական միջոցները գոյանում են տարեկան հեռուստամարաթոնի, ռադիոմարաթոնի, ճաշկերույթների համգանակություններից, բարեգործական համերգների ու ցուցահանդեսների հասույթներից, փոստային և SMS նվիրատվություններից, ինչպես նաև անհատների թողած կտակներից և նպատակային հատկացումներից: Հիմնադրամը նպատակ ունի հետզհետե ընդլայնելու նվիրատուների բանակը և հավաքագրված գու-

* Հոդվածն ընդունվել է 12.12.18:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական խորհրդի անդամ պ.գ.դ., պրոֆեսոր Է. Մինասյանը:

Հոդվածը տպագրվում է ԼՂՀ կառավարության կողմից հաստատված Արցախի Գիտական կենտրոնում իրականացվող scs 16.10-005 գիտական թեմայի շրջանակներում:

մարներով իրականացնելու հայրենակիցների բարեկեցությանն ուղղված նոր ծրագրեր:

Հիմնադրամի նվիրատուների թիվն արդեն գերազանցում է 700 հազարը, իսկ հայրենիքում արված ներդրումները՝ 330 միլիոն ԱՄՆ դոլարը (ավելի քան 1100 խոշոր ծրագիր), որի շնորհիվ շուրջ 500 հազար մարդ Հայաստանում և Արցախում մշտապես օգտվում է բարեկարգ ու հարմարավետ դպրոցից, հիվանդանոցից, ծանապարհից, ջրագծից: [5] «Երբ մենք հայերս ձեռք-ձեռքի ենք տալիս, - նշում է Հիմնադրամի վերստուգիչ հանձնաժողովի նախագահ Վահե Ճազնատարեանը, - երբ մեր մեջ միասնականություն է լինում, կարողանում ենք լեռներ շարժել: Հիշենք Սարդարապատի և Ղարաբաղի զույգ պատերազմները, երբ մեր դիմաց ունեինք թվով ավելի մեծ, շատ ավելի լավ զինված թուրք և ազերի բանակներ: Կարողացա՞նք հաղթել: Կարողացանք, որովհետև միաբան և միական էինք: Մեր Հիմնադրամի հսկայական և անհավատալի հաջողության պատճառն էլ նույնն է՝ միասնականություն, ձեռք-ձեռքի տալու ցանկություն և կարողություն: Վստահ եմ, որ այդ միասնականությունը պահպանվելու է, և դրա մեջ ամեն հայ գտնվելու է իր երջանկությունը»:[6]

«Հայաստան» հիմնադրամն Արցախում սկսել է գործել 1993 թվականից, երբ դեռ շարունակվում էր պատերազմը, և իրականացրել է բազում ծրագրեր հանրապետության գրեթե բոլոր շրջաններում: Լայնածավալ հումանիտար օգնություն է տրամադրվել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության կառավարությանը՝ պատերազմից ավերված բնակավայրերը մաքրելու, զարման և աշնան գյուղատնտեսական աշխատանքները կազմակերպելու, սեռական զրկումներից օգնություն տեսնողներին աշխատանքներ կազմակերպելու նպատակով: [7]

Հիմնադրամի ծրագրերի ծանրակշիռ մասը իրագործվում է Արցախում: 2009թ. Ստեփանակերտում բացվել է գրասենյակ, որն ակտիվորեն նպաստում է Արցախում իրագործվող ծրագրերի կենսագործմանը: Արցախում իրագործվող Հիմնադրամի ծրագրերը, որպես կանոն, իրականացվում են ԼՂՀ կառավարության համաֆինանսավորմամբ: Փոխգիջման այդ սկզբունքը ողջունելի է տեղական մարմինների և բարերարների համար: Այդ սկզբունքով 1992-2008 թվականներին Արցախում իրագործվել է 244 ծրագիր, որի համար ծախսվել է ավելի քան 52 մլն ամերիկյան դոլար կամ հայկական 14 մլրդ դրամ: [8]

«Հայաստան» համահայկական հիմնադրամն իր գործունեության 25 տարիների ընթացքում Արցախում իրականացրել է բազմաթիվ և բազմաբնույթ ծրագրեր գրեթե բոլոր ոլորտներում՝ ճանապարհաշինություն, էլեկտրաֆիկացում, գազաֆիկացում, ջրամատակարարում, բնակարանաշինություն, կրթություն, մշակույթ, առողջապահություն, համայնքային զարգացում և այլն:

Հիմնադրամի միջոցներով ավարտին է հասցվել Լեռնային Ղարաբաղը մայր Հայաստանին կապող ռազմավարական և կենսական նշանակություն ունեցող «Գորիս - Ստեփանակերտ» ավտոմայրուղու շինարարության ծրագիրը, որը սկսել է 1995 թվականին և ավարտել 1999-ին: Այն իրավամբ կոչվում է «Կյանքի ճանապարհ»: Ռազմավարական նշանակություն ունի նաև 1999թ. սկսված Արցախի ողնաշարը հանդիսացող «Հյուսիս-հարավ» 170 կիլոմետր երկարությամբ ավտոճանապարհի շինարարության ծրագիրը: Ծանապարհը ձգվում է Մարտակերտից մինչև Հադրութ անցնելով Ստեփանակերտով: Այն հնարավորություն է տալիս ոչ միայն վերականգնելու պատերազմի հետևանքով ավերված բնակավայրերը, այլ նաև նպաստում ԼՂՀ տնտեսական վիճակի բարելավմանը:[9] «Հյուսիս-հարավ» ավտոճանապարհի կառուցմամբ լուծվեց հանրապետության ներքին հաղորդակցության, իսկ «Գորիս-Ստեփանակերտով»՝ Հայաստանի հետ կապի խնդիրը:

Հայաստանի հետ կապի առումով անգնահատելի է Արցախի հյուսիսով անցնող «Վարդենիս-Մարտակերտ» մայրուղու կառուցումը: 33 մլն դոլար արժողությամբ մայրուղին կառուցվել է «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի հովանավորությամբ, Արցախի և ՀՀ կառավարությունների համաֆինանսավորմամբ: [10] 2017թ. սեպտեմբե-

րին շահագործման հանձնված 116 կիլոմետրանոց ճանապարհին ունի ոչ միայն ռազմավարական, այլ նաև տնտեսական և զբոսաշրջային նշանակություն:

Հայաստանի հետ կապող «Գորիս-Ստեփանակերտ» և «Վարդենիս-Մարտակերտ» ճանապարհների կառուցումը նպաստում է նաև Արցախի ազատագրված տարածքների վերաբնակեցմանը, ամրապնդմանը և զարգացմանը, որը ԼՂՀ իշխանությունների առաջնահերթ խնդիրներից մեկն է եղել: Հիմնադրամի ծրագրերը բազմաթիվ են Արցախի Հանրապետության այս հատվածում: Բացի գազաֆիկացման և էլեկտրաֆիկացման աշխատանքներից հիմնադրամը մեծ ավանդ ունի ազատագրված շրջանների ջրամատակարարման համակարգերի կառուցման և վերակառուցման գործում:

Հիմնադրամը Քարվաճառ քաղաքում, Արգենտինայի մեր հայրենակիցների նվիրատվությամբ և ԼՂՀ կառավարության համաֆինանսավորմամբ, կառուցել է ութ կիլոմետր երկարությամբ ջրամատակարարման ներքին ցանց և օրական կարգավորման երկու ջրամբար, որն արմատապես փոխել է քաղաքի բնակիչների կենցաղը: [11] Հիմնադրամի ֆինանսավորմամբ իրականացվել է նաև Շահումյանի շրջանի Նոր Գետաշեն գյուղի ջրամատակարարման համակարգի շինարարությունը և Նոր Կարաչինար գյուղի ջրամատակարարման համակարգի վերակառուցման աշխատանքները: [12]

Բարդ տեղանք ունեցող Բերձոր քաղաքում խմելու ջրի պակաս միշտ էլ զգացվել է: Պատճառը ոչ թե պաշարների սակավությունն է, այլ մատակարարման ենթակառուցվածքների հնությունն ու մաշվածությունը: Քաղաքի բնակիչների կարևորագույն այս խնդիրը լուծելու համար Ռուսաստանի հայ բարերարների նվիրատվությամբ Հիմնադրամն իրականացրեց ջրամատակարարման ներքին ցանցի նորացման երկփուլ ծրագիր, որն էականորեն փոխեց իրավիճակը: [13] Այս բոլոր ծրագրերում Հիմնադրամի հետ որպես համաֆինանսավորող հանդես է գալիս Արցախի կառավարությունը:

Հիմնադրամի կողմից բավականին աշխատանքներ են տարվել առողջապահական գործը առաջ տանելու ուղղությամբ: Նրա և Արցախի կառավարության ջանքերով շահագործման է հանձնվել Կոլսական քաղաքի հիվանդանոցի շենքը, որտեղ գործում է նաև «Մոր և մանկան» առողջության պահպանման կենտրոնը: Շարունակվում է Բերձորի բազմաֆունկցիոնալ հիվանդանոցի շինարարությունը:

Հիմնադրամի Տորոնտոյի տեղական մարմինը շտապ օգնության մեքենաներ է նվիրել Դադիվանք և Մարադա գյուղերի բուժկետերին: [14]

Առանձնատներ բազմազավակ ընտանիքներին «Մեր տունը» խորագրով Հեռուստամարաթոն 2015-ի հանգանակություններով Հիմնադրամը առանձնատներ է կառուցում արցախաբնակ բազմազավակ ընտանիքների համար: 2016թ. կառուցվել է 16 տուն, որից Շահումյանի շրջանի Ակնաբերդ համայնքում 1 տուն, Չորեքթարում 2, Քաշաթաղի շրջանում Բերդիկ, Որոտան, Միրիկ և Վուրգավան համայնքներում մեկական տուն: [15] Որպես ծրագրի համաֆինանսավորող հանդես է գալիս դարձյալ Արցախի կառավարությունը:

Բացի ռազմավարական և կենսական կարևորություն ունեցող ծրագրերից Հիմնադրամը իրականացնում է դպրոցների վերանորոգման և կահավորման ծրագիր: Հիմնադրամի ֆինանսավորմամբ հիմնանորոգվել են Քաշաթաղի շրջանի Աղավնո, Աղավ-նատուն համայնքների դպրոցական շենքերը, կահավորվել Գետափ համայնքի և Շահումյանի շրջանի Քարվաճառ քաղաքի դպրոցները:

Հիմնադրամի միջոցներով համակարգչային սենյակներ են հիմնվել Քարվաճառի, Նոր Վերին Շենի, Նոր Բրաջուրի, Նոր Գետաշենի և Եղեգնուտի միջնակարգ դպրոցներում: [16]

«Անցնող տարիներին, - գրում է Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գարեգին Բ, - մենք բոլորս ականատես ենք եղել այն արդյունքներին, որոնք ձեռք են բերվել «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի իրագործած ծրագրերով: Ականատեսն ենք եղել, թե ինչպիսի կարևորության խնդիրներ են վճռվել Հայաստանի Հանրապետությունում և Արցախում ճանապարհների կառուցմամբ, բնակավայրերի բարեկարգումով, տնտեսական և մշակութային կյանքի վերակառուցման ծրագրերով: Մեր միասնականության

արգասիքն են դրանք՝ առ Հայրենին մեր սիրո, մերծավորի հանդեպ հոգածության»:[17]

Արցախի ազատագրված տարածքներում մեծածավալ աշխատանքներ է իրականացնում «Թուֆենկյան» բարեգործական հիմնադրամը (ԹԲՀ)՝ Հիմնադրամը (անգլերեն՝ Tufenkyan Foundation) հիմնվել է 1988թվականին Նյու-Յորքում՝ ամերիկահայ գործարար և բարերար Ջեյմս Թուֆենկյանի կողմից: Նպատակ ունենալով բարեգործական ծրագրեր իրականացնել հայրենիքում՝ 1999թ. երևանում հիմնադրվեց «Թուֆենկյան» հիմնադրամի գրասենյակ: Հիմնադրամը ՀՀ-ում իրականացրել է մի քանի տասնյակ բարեգործական ծրագրեր:

Արցախին օգնելու նպատակով 2003թ. բացվում է «Թուֆենկյան» հիմնադրամի Ստեփանակերտի գրասենյակը, որի միջոցով իրականացվում են վերաբնակեցման, սոցիալ-տնտեսական, առողջապահական, կրթական և այլ բարեգործական ծրագրեր:

Վերաբնակեցման ծրագիրը ԼՂՀ-ում սկսել է կենսագործվել 1993թվականից, որը սկզբում կարգավորվում էր Հայաստանի Հանրապետության, իսկ հետագայում՝ ԼՂՀ - կառավարության համապատասխան որոշումներով:[18] Վերաբնակեցումը համազգային ռազմավարական կարևորագույն խնդիր է: Մեծ ուշադրություն դարձնելով դրան՝ «Թուֆենկյան» հիմնադրամի կողմից մեծածավալ աշխատանքներ են կատարված Արցախի ազատագրված, սահմանամերձ շրջանների վերաբնակեցման ուղղությամբ, ստեղծվում են աշխատատեղեր՝ հայության արմատներն իր հողում ամրապնդելու համար: Հիմնադրամի տնօրեն Ջեյմս Թուֆենկյանի կարծիքով՝ «...վերաբնակեցման խնդիրն այսօր ոչ միայն ԼՂՀ իշխանությունների, այլ սփյուռքի բարեգործական կազմակերպությունների, Արցախի ճակատագրով մտահոգ համայն հայության մտահոգություններից մեկը պետք է դառնա: Չմայած մեր կառույցը նպաստում է նաև երկրում կրթամշակութային մի շարք ծրագրերի իրականացմանը, աջակցում է տաղանդավոր երեխաների զարգացմանը՝ ցուցաբերելով բարոյական և նյութական օժանդակություն, սակայն մեր առաջնահերթ խնդիրը մնում է վերաբնակեցման ռազմավարությունը»:[19]

Այդ ուղղությամբ կատարած առաջին խոշոր քայլերից մեկը Հադրութի շրջանի նորակառույց Առաջամուղ գյուղի հովանավորչական ծրագիրն է, որը համահունչ է ԼՂՀ իշխանությունների վարած քաղաքականությունը: Առաջամուղը հիմնադրվել է 2005թ. «Թուֆենկյան» հիմնադրամի հանգանակած միջոցներով: Գյուղում կառուցված տասնութ տուն բնակեցված է: Բնակիչների մի մասը փախստական է Ադրբեջանից, մի մասն այնտեղ է տեղափոխվել Հայաստանից, մյուս մասն էլ՝ Ղարաբաղի տարբեր բնակավայրերից, որոնց տները պատերազմի տարիներին ավերվել են: Նորակառույց տները հարմարավետ են: Յուրաքանչյուր առանձնատուն ունի երեք մեջասենյակ, ընդարձակ հյուրասենյակ, ինչպես նաև խոհանոց, բաղնիք և սանիտարություն: Լուծված է շուրջօրյա ջրամատակարարման հարցը: Բոլոր բնակիչներն էլ ունեն իրենց տնամերձ հողամասն ու այգին, օժանդակ տնտեսությունը, ապահովված են անասուններով, թռչուններով: [20] Գյուղն ապահովված է էլեկտրականությամբ: Կառուցվել է գյուղապետարանի շենք, դպրոց և բուժկետ: 2017-ին հիմնադրամը շահագործման է հանձնել վեց նոր բնակելի տուն:

Առաջամուղ գյուղը 2008 թվականին կազմավորվել է որպես առանձին համայնք՝ իր մեջ ներառելով Առաջամուղ և Արաքսավան բնակավայրերը: Արաքսավան գյուղը հիմնադրվել է 2014 թվականին: Առաջամուղ համայնքի կազմում ընդգրկվելը լայն հեռանկարներ է բացել նրա զարգացման համար: Հովիտը ձգվում է մոտ 110կմ ներառելով Քաշաթաղի և Հադրութի հարավային թևերը:

Արցախի Հանրապետության իշխանությունների, «Թուֆենկյան» հիմնադրամի այս

* Մանրամասը տե՛ս «Թուֆենկյան» բարեգործական հիմնադրամի (ԹԲՀ) աջակցությունը Արցախի Հանրապետության ազատագրված տարածքների զարգացման գործում, ԱրՊՀ «Գիտական տեղեկագիր», պրակ1, Ստեփանակերտ, 2018, էջ 128-134:

ծրագիրն ունի ռազմավարական կարևոր նշանակություն, որի նպատակն է ամրապնդել հանրապետության հարավային սահմանը և զարկ տալ գյուղատնտեսությանը: Սակայն նման ծրագրերը անհնարին է իրականացնել միայն Արցախի պետական բյուջեի միջոցներով: Անհրաժեշտ է ինչպես Հայաստանի Հանրապետության, այնպես էլ Սփյուռքի մեր հայրենակիցների աջակցությունը:

Վերաբնակեցման ծրագրի շրջանակներում 2008 թվականից ԹԲՀ-ի կողմից իրագործվում է Քաշաթաղի շրջանի վերաբնակիչների տների վերանորոգման համար շինանյութի տրամադրման և դրանց նպատակային օգտագործման վերահսկման ծրագիրը: 2008-2013 թվականներին Քաշաթաղի շրջանի 7 համայնքների 47 ընտանիքների տրամադրվել են համապատասխան շինանյութեր: [21] Պատրաստի տներ են տրամադրվել մի քանի վերաբնակիչ, Արցախի վիրավոր զինծառայողների և բազմազավակ ընտանիքների:

2011թ. Հիմնադրամը ԼՂՀ կառավարության հետ համատեղ վերանորոգեց Կովսականի բազմաբնակարան մի շենք և 7 բնակարան տրամադրեց Սիրիայից տեղափոխված մեր հայրենակիցներին: [22] ԹԲՀ-ը սիրիահայերի համար շահագործման է հանձնել մի քանի տներ Գետամեջ և Վան գյուղերում, վերանորոգել է Իշխանաձոր գյուղում հաստատված սիրիահայ և լիբանանահայ ընտանիքների բնակարանները:

Հիմնադրամն աշխատանքներ է տանում վերաբնակեցված գյուղերի ամրապնդման և զարգացման ուղղությամբ: Նրա կողմից իրականացվում է խաղողի այգիների վերականգնման ծրագիր Հարավային Քաշաթաղի Այգեհովիտ և Ուռեկան գյուղերում: Այգիները վերականգնելուց և ծախսերը փակելուց հետո, ըստ կազմած պայմանագրի, դրանք վերադարձվելու են համայնքի անդամներին: Այգիներում աշխատող գյուղացիները ստանում են աշխատավարձ: Հիմնադրամի միջոցներով Այգեհովիտ գյուղում կառուցվել է ալրաղաց, որը սպասարկում է շրջակա մոտ 20 գյուղերի բնակիչների: Հարավային Քաշաթաղում շարունակվում են 2005 ու 2007թթ. սկիզբ առած «Ալրաղաց» և «Տեխնիկական բազա» գյուղատնտեսական ծրագրերը, որոնք խթան են հանդիսացել հացահատիկային արտադրության բնագավառի զարգացման համար:

Հադրութի շրջանի Առաջամուղ գյուղի վերաբնակիչներին աշխատատեղերով ապահովելու նպատակով ԹԲՀ 2005թ. ստեղծել է 5 հա նռան այգի: Քաշաթաղի շրջանի Երիցվանք գյուղի վերաբնակիչների համար 2013թ. հիմնվել է 7 հա նռան այգի, կառուցվել է երկու ջերմոցային տնտեսություն՝ յուրաքանչյուրը 240 քառ.մ. մակերեսով: [23] Նույն շրջանի Վան համայնքում 2018թ. գարնանը հիմնվել է 5 հա արքայաճարինջի այգի, տնկվել է շուրջ 2500 տնկի: [24] Հիմնադրամը վերաբնակիչներին տրամադրում է նաև ցածր տոկոսադրույքով վարկեր: Վարկերի համար տրամադրված գումարները ետ ստանալով՝ օգտագործվում են հետագա ծրագրերի ընդլայնման համար:

Քաշաթաղի շրջանում Հիմնադրամն իրականացնում է առողջապահական ծրագրեր: 2005թ. Իշխանաձոր գյուղում կառուցել է բժշկական համալիր, որը կարող է սպասարկել 2000 բնակչի: [25] Կառուցվել և հիմնանորոգվել են շրջանի Մշենի, Աղավնատուն, Մոշաթաղ, Խաչգետիք գյուղերի բուժկետերը, ապահովվել բժշկական պարագաներով ու սարքավորումներով:

ԼՂՀ առողջապահության միսարարության հետ համագործակցելով՝ ԹԲՀ կազմակերպել է շարժական կլինիկայի ուղևորություններ Քաշաթաղի և Շահունյանի շրջանների գյուղերը, անցկացրել հետազոտություններ:

Հիմնադրամի ֆինանսավորմամբ նորոգվել է Քաշաթաղի շրջանի Աղավնատուն, Հոջանց և Գետափ գյուղերի դպրոցները, կապիտալ վերանորոգվել է Մոշաթաղ համայնքի մանկապարտեզը:

Այսօր էլ «Թուֆենկյան» բարեգործական հիմնադրամը շարունակում է ազգօգուտ գործունեությունը՝ նպաստելով Արցախի Հանրապետության ազատագրված տարածքների զարգացմանը սոցիալ-տնտեսական, առողջապահական, կրթական և այլ բնագավառներում:

Արցախի Հանրապետության ազատագրված տարածքների գյուղատնտեսության զարգացման և վերաբնակեցման կարևոր ծրագրեր է իրականացնում 2009թ. լիբանանահայ գործարարների կողմից հիմնադրված «Արի» (Artsakh Roots Investments) ներդրումային հիմնադրամը: Կազմակերպությունը գրանցված է Կիպրոսում, բայց գործարարների մեծ մասը լիբանանահայ է, կան գործարարներ ԱՄՆ-ից, Ֆրանսիայից, Մեծ Բրիտանիայից, Կիպրոսից, ավելի ուշ մասնակիցներն են ներգրավվել Արցախից և Հայաստանի Հանրապետությունից: Հիմնադրամի գլխավոր նպատակն Արցախի Քաջաթաղի և Նոր Շահումյանի շրջանների գյուղատնտեսության, գյուղական բնակավայրերի զարգացումն է և ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավումը:

«Արի»-ն (Արցախ Ռուս Ինվեստմենթ)-ի «Արցախի արմատներ» հապավումն է, որ պատահաբար, կամ գուցե ոչ պատահաբար հայերեն այս ծրագրի ողջ իմաստն է ամբողջացնում: Նախաձեռնող խմբի կորիզը լիբանանահայ գործարարներն են: Նրանցից շատերն Արցախին ծանոթացել են ավելի վաղ՝ Լիբանանի «Արցախ» հիմնադրամի աշխատանքների ընթացքում: Ի տարբերություն նախորդների՝ «Արի»-ն ոչ թե բարեգործական, այլ գործարար ծրագիր է, որն իր արտոնյալ պայմաններով շահառուներին սեփական բարեկեցությունն ապահովելու հնարավորություն է տալիս: Ներդրողները՝ տվյալ դեպքում «Արի» ծրագրում ընդգրկված գործարարները, Արցախի կառավարության երաշխավորությամբ հավաքագրած գումարները տրամադրում են Արցախի «Գյուղի և գյուղատնտեսության աջակցության հիմնադրամին»՝ 3 տարի ժամկետով, տարեկան 9 տոկոս տոկոսադրույքով: Հիմնադրամն ստանձնել է 9 տոկոսից 3-ի վճարումը և 1-1,5 մլն դրամի անասնավարկերը շահառուներին տրամադրում է ավելի մեղմ պայմաններով՝ 6 տոկոս տոկոսադրույքով և 5 տարի ժամկետով: [26]

Հիմնադրամը Արցախի Հանրապետության կառավարության հետ կնքված պայմանագրի համաձայն և նրա երաշխավորությամբ, Շահումյանի և Քաջաթաղի շրջանների բնակիչներին տրամադրել է ցածր ու մատչելի տոկոսադրույքներով փոքր գյուղատնտեսական վարկեր՝ անասնապահության հողագործության զարգացմանը նպաստելու նպատակով: Ներդրումային կազմակերպությունը 2010-2016թթ. վերոնշյալ շրջաններում շուրջ 3,5 մլն դոլարի ներդրումներ է իրականացրել: Տրամադրած վարկային միջոցներից օգտվել է ավելի քան հազար ընտանիք, շրջաններում աճել է խոշոր եղջերավոր անասունների, եռապատկվել է մանր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը, մշակված տարածքները նույնպես եռապատկվել են: [27]

Գյուղատնտեսության ոլորտում կատարվող ներդրումներին զուգահեռ «Արի» հիմնադրամը Արցախի կառավարության հետ համատեղ ձեռնամուխ եղավ նաև Քաջաթաղի շրջանում ռազմավարական նշանակություն ունեցող բնակարանաշինության ծրագրի լուծմանը:

Ծրագիրն սկսվեց Գորիս-Բերձոր մայրուղու վրա գտնվող Աղավնո համայնքից: Կառավարության, Արցախի «Ներդրումային հիմնադրամի» և «Արի» ընկերության միջև կնքված համաձայնագրի հիման վրա նախաձեռնվեց Քաջաթաղի շրջանի Աղավնո գյուղում նոր բնակելի թաղամասի կառուցում: Պատվիրվեց 150 բնակելի առանձնատներով թաղամասի նախագիծը: Ծրագրի առաջին փուլում նախատեսված էր կառուցել 50 բնակելի տուն, որոնցից 25-ը՝ մեկ հարկանի՝ 3 սենյականոց, 25-ը՝ ձեղնահարկով 4 սենյականոց: Առաջին փուլի 50 առանձնատների կառուցման պայմանագրային արժեքը կազմում է 1.111.181 մլն դրամ, որից 924,181 մլն դրամը պետք է տրամադրի «Արի» ընկերությունը: [28] Ընդհանուր բարեկարգման և ենթակառուցվածքների կառուցման աշխատանքների համար պահանջվող մոտ 500 մլն դրամ գումարը ևս կհատկացնի ԼՂՀ կառավարությունը: [29] Ծրագրված է, բացի բնակելի տներից, կառուցել նաև գյուղատնտեսական, մանկապարտեզ, ջերմոց, ձկնաբուծարան և խաղահրապարակներ:

«Մեր նպատակը ոչ թե ներդրումների միջոցով շահույթ ակնկալելն է, թեև դա էլ չի բացառվում, - նշում է «Արի» ընկերության գործադիր տնօրեն Բենիամին Բջջաբչյանը, - այլ շրջանների վերաբնակեցումը, մարդկանց համար աշխատանքի և բնակելի պայմանների ստեղծումը»:[30]

Թաղամասի կառուցումը սկսվեց 2013 թվականից և շահագործման հանձնվեց 2016թ. սեպտեմբերին: Աղավնո համայնքի ավագանու որոշմամբ նորաստեղծ թաղամասի երկու փողոցներն անվանակոչվել են Արցախյան պատերազմում նահատակված սփյուռքահայ Կիզեն Ջաքարյանի և Սիեր Ջուլիաճյանի անուններով:

«Արի» հիմնադրամի կողմից կատարվող աշխատանքներին ծանոթանալու նպատակով այդ ընկերությունում ներդրում կատարած գործարարները հաճախ են լինում ԼՂՀ-ում և համոզվում, որ Արցախը տնտեսականորեն զրավիչ և բիզնեսի համար նպատակահարմար երկիր է: Այսօր էլ այս ծրագրերը շարունակվում են:

Քաշաթաղի շրջանում հայրենամիլեր գործունեություն է ծավալում «Գուրգեն Մելիքյանի Քաշաթաղի բազմազավակ ընտանիքների հիմնադրամը»: Հիմնադրամը ստեղծվել է 1993-ին շրջկենտրոն Բերձորում վարչակազմի ղեկավար Ալեքսան Դակոբյանի նախաձեռնությամբ, Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետի ղեկան, պրոֆեսոր Գուրգեն Մելիքյանի ակտիվ մասնակցությամբ նպատակ ունենալով բարեգործությամբ նպաստել ազատագրված տարածքի բնակեցմանը և բնակչության կենսապայմանների բարելավմանը: Հիմնադրամը հրատարակում է «Բարեգործ» պաշտոնաթերթը:

Հիմնադրամի միջոցները գոյանում են հիմնականում սփյուռքում բնակվող մեր հայրենակիցների ֆինանսական օժանդակությամբ և Գուրգեն Մելիքյանի մեծ հայրենասերի անձի նկատմամբ ունեցած վստահության շնորհիվ: Գուրգեն Մելիքյանը հիմնադրամի գործադիր տնօրենն է:

Սփյուռքահայ մեր հայրենակիցների նվիրատվությամբ Քաշաթաղի շրջանում կյանքի են կոչվել բազմաթիվ ծրագրեր: Մի քանի տարի շարունակ հիմնադրամի կողմից կաթ և թխվածք են բաժանվել Բերձորի և շրջակա գյուղերի դպրոցականներին, մանկապարտեզի սաներին, դպրոցներին տրվել են գրենական պիտույքներ, դասագրքեր, բուհերում սովորող մի քանի տասնյակ կարիքավոր ընտանիքների երեխաներին ֆինանսական աջակցություն:

«Գուրգեն Մելիքյանի Քաշաթաղի բազմազավակ ընտանիքների հիմնադրամ»-ը պարբերաբար ֆինանսական օգնություն է ցուցաբերել Արցախյան պատերազմի 1-ի խմբի հաշմանդամներին և կարիքավոր ընտանիքներին: [31] Բարեգործական կազմակերպությունը 2013թ ապրիլին բազմազավակ և սիրիահայ ընտանիքներին տրամադրել է հինգ տոննա սննդամթերք: [32] Միաժամանակ սննդի տեսքով օգնություն է ուղարկել Քարվաճառ քաղաքի բնակիչներին: Այն բաժանվել է բոլորին անկախ սոցիալական վիճակից: [33]

Բերձոր շրջկենտրոնի և Քաշաթաղի հեռավոր գյուղերի բազմազավակ ընտանիքներին տրամադրվող տարատեսակ օգնություններից բացի վերջերս մեծ ծավալ են ստացել խոշոր եղջերավոր անասունների կաթնատու կովերի անհատույց հատկացումը: Հոգաբարձության խորհրդի որոշմամբ կովեր տրվում են բազմազավակ ընտանիքներին ըստ երեխաների քանակի. 4 երեխա ունեցող ընտանիքներին տրվում է մեկ կով, 6 երեխա ունեցողներին երկու կով, իսկ 7 և ավելի երեխա ունեցողներին երեք կով: [34]

Մեծ է հիմնադրամի դերը Բերձորի Սուրբ Համբարձման եկեղեցու կառուցման, Ծիծեռնակավանքի Սուրբ Գևորգ տաճարի վերականգնման, որոշ դպրոցների վերանորոգման գործում: [35] Շրջանի Գողթանիկ համայնքի դպրոցը շուրջ քառորդ դար սպասումներից հետո մշտական ջուր ունեցավ ԱՄՆ-ում գործող «Գարուն» բարեգործական կազմակերպության (հիմնադիր նախագահ՝ Սերոժ Մեսրոպյան, այժմյան նախագահ՝ Ֆլորա Սարյան) տրամադրած միջոցներով և Գ. Մելիքյանի ղեկավարած հիմնադրամի ջանքերով: [36]

Հիմնադրամի ծրագրերի մաս է կազմում նաև գրատպությունը: Հիմնադրամը ավելի քան 27 գիրք է տպագրել՝ գրականության, լեզվի, պատմության, Արցախյան ազատամարտի վերաբերյալ, Արցախի Բուժհաթյանի գրքերից մեկ հատորը: [37]

Շուրջ երկու տասնամյակ է, որ Գուրգեն Մելիքյանը կազմակերպում է ծառատունկ շրջկենտրոն Բերձորում, որին կարևոր մասնակցություն են ունենում Երևանի պետա-

կան համալսարանի ղեկավարությունը և ուսանողությունը: Այդ նախաձեռնության արդյունքում շրջկենտրոնում ստեղծվել են պուրակներ նվիրված Մոնթե Մելքոնյանին, Ստեփան Ալաջաջյանին, բարոնուհի Քոքսին, Երևանի պետական համալսարանին, Արցախյան շարժման 30-ամյակին:

2013թ. նոյեմբերին ծառատունկ է կազմակերպվել նաև Քաջաթաղի շրջանի հարավում գտնվող Կովսական քաղաքում: ԵՊՀ ուսանողները, առաջին անգամ լինելով Կովսականում, հանդիպել են Թաթուլ Կրպեյանի անվան դպրոցի ուսուցիչների և աշակերտների հետ, նրանց համար բերել էին համակարգիչ, գրքեր և գրեմական պիտույքներ: «Գուրգեն Մելիքյանը՝ Քաջաթաղի բազմազավակ ընտանիքներին» հիմնադրամի կողմից ուղարկվել էր հումանիտար օգնություն մոտ 2 տոննա բրինձ: [38]

Հիմնադրամի բարեգործական աշխատանքները լուսաբանվում են «Բարեգործ» պաշտոնաթերթի համարներում:

Արցախի Հանրապետության ազատագրված շրջաններում 2006թ. ակտիվ գործունեություն է ծավալում Լիբանանի ՀՀ կառույցի «Արցախ ֆոնդ» բարեգործական կազմակերպությունը: «Արցախ ֆոնդ»-ը ԼՂՀ իշխանությունների հետ գործակցությամբ 2007թ. սկսել է «Նոր կյանք, նոր հույս» ծրագիրը, որի հիմնական նպատակն է օգնել Արցախի, հատկապես ազատագրված և վերաբնակեցվող տարածքների երեք և ավելի երեխա ունեցող ընտանիքներին, իրենց դիմումի համաձայն, անհատույց տրամադրել կթան կով երեք տարի այն չմորթելու և չվաճառելու պայմանով: [39]

2007-2014թթ. ծրագրի մասնակիցները Քաջաթաղի և Շահումյանի շրջանների բնակչությանը բաժանել են 800 կթան կով: [40] 2015-ին կով, մանր եղջերավոր անասուններ, մեղվակերթակներ են ստացել (ընտանիքների ցանկությամբ) 165 ընտանիք, որից 107-ը՝ Քաջաթաղի շրջանում, 58-ը՝ մյուս ազատագրված և վերաբնակեցված շրջաններում: [41] 2016-ին այդ ծրագրից օգտվել են 152, իսկ 2017-ին՝ 110 ընտանիքներ: [42] «Նոր կյանք, նոր հույս» ծրագիրը կարևոր նշանակություն ունի ազատագրված և վերաբնակեցվող շրջանների ինչպես ծնելիության խթանման, ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման, այնպես էլ հանրապետության տնտեսության զարգացման համար:

Բացի անասուն հատկացնելուց «Արցախ ֆոնդ»-ը իրականացնում է նաև «Գույք Արցախի դպրոցներին» ծրագիրը՝ դպրոցներին հատկացնելով գույք և համակարգիչներ: Մոտ 10 դպրոց, այդ թվում նաև Քաջաթաղի շրջանի Կովսական քաղաքի Թաթուլ Կրպեյանի անվան միջնակարգ դպրոցը, արդեն ունեն համակարգչային կաբինետ: [43] «Արցախ ֆոնդի» ֆինանսավորմամբ ժամանակակից համակարգչային դասարան է բացվել Շահումյանի շրջանի Քարվաճառ քաղաքի դպրոցում, կահավորվել է Նոր Գետաշեն գյուղի դպրոցը, որը Իրանի Սպահան քաղաքի հայկական միության օժանդակությամբ շահագործման է հանձնվել 2005 թվականին:

Համագործակցելով Արցախի կրթության, գիտության և սպորտի ու պաշտպանության նախարարությունների հետ՝ յուրաքանչյուր տարի լիբանանահայ մի քանի տասնյակ դպրոցականներ են մասնակցում «Ասպետ» ռազմամարզական ծամբարին: Այստեղ Լիբանանից եկած հայ տղաները ծանոթանում են արցախցի իրենց հասակակիցների հետ, ընկերանում, այցելում են Արցախի տարբեր վայրեր, ճանաչում հայրենիքը:

«Արցախ ֆոնդի» աջակցությամբ Կովսականում գործում է «Կանանց ձեռագործական միությունը», շնորհիվ որի ավելի քան երկու տասնյակ կին ապահովվել են աշխատանքով: Կազմակերպության հատկացրած նյութերով կանայք ձեռքի աշխատանքներ են ստեղծում, որոնք Լիբանանում հանվում են ցուցահանդես – վաճառքի, և գումարը հատկացվում է նրանց: Բացի այս ամենից՝ «Արցախ ֆոնդը» Կովսականում գործող «Թաթուլ» ազգագրական երգի-պարի համույթին հատկացրել է միկրոավտոբուս, երաժշտական սարքավորումներ: [44] «Արցախ ֆոնդի» ներկայացուցիչները հաճախ են լինում Արցախում իրականացնելու նոր հատկացումներ և նախորդ տարվա ծրագրերի ստուգումներ: Կազմակերպության ծրագրերը բազմազան են և շարունակական բնույթ են կրում:

«Հայ օգնության միությունը» հիմնադրվել է ԱՄՆ-ի Նյու Յորք քաղաքում, ՀՀ գործիչ Է.Ավնունու (Խաչատուր Մալունյան) ջանքերով, ԱՄՆ-ի հայ կանանց տարբեր կազ-

մակերպությունների միավորմամբ և կոչվել է ՀՀԴ Կարմիր խաչ: 1946թ-ի պատգամավորական ժողովի որոշմամբ կազմակերպությունը վերանվանվել է Հայ օգնության միության (ՀՕՄ, անգլերեն Armenian Relief Society):[45] «Հայ օգնության միությունը» ոչ կառավարական, ոչ դավանական կանանց բարեգործական կազմակերպություն է, որը հոգում է հայ ժողովրդի կարիքները կամավոր, մարդասիրական և ընկերային հիմունքներով:1998թ. ՄԱԿ-ի տնտեսական և սոցիալական խորհրդի(ECOSOC) լիիրավ անդամ է:

ՀՕՄ-ի գործունեությունն ընթացել է առողջապահական, սոցիալական և կրթական ոլորտներում: Կազմակերպությունն աշխարհի 27 երկրներում ունի 209 մասնաճյուղ: ՀՕՄ-ի կենտրոնական գրասենյակը գտնվում է Ուոթերթաունում (ԱՄՆ, Բոստոն):[46]

Հայաստանում ՀՕՄ-ը սկսել է աշխատել 1988թ. երկրաշարժից անմիջապես հետո՝ օգնություն կազմակերպելով տուժած շրջանների բնակչությանը: «Հայ օգնության միությունը» երևանում գրանցվել է 1991թ. և գործում է ՀՀ տասնյակ քաղաքներում ու գյուղերում, իրականացնում բազմաթիվ բարեգործական ծրագրեր:

Արցախահայությանը օգնելու նպատակով 1996թ. Ստեփանակերտում բացվում է «Հայ օգնության միության» Արցախի մեկուսի մասնաճյուղը՝ իրազդրծելով Ակունու երազանքը «Դեպի երկիր, միշտ դեպի երկիր»: ՀՕՄ-ի կենտրոնական վարչության, տարբեր երկրներում գործող միավորների և անհատ բարերարների ֆինանսավորմամբ կազմակերպությունը Արցախում իրականացնում է բարեգործական ծրագրեր սոցիալական, առողջապահական և կրթական ոլորտներում:

Հաշվի առնելով երեխաների նախադպրոցական կրթության կարևորությունը՝ ՀՕՄ-ի Արցախի մասնաճյուղը ստանձնել է թվով 8 «Սոսե» մանկապարտեզների հովանավորության գործը, որից 2-ը գործում են ԱՀ ազատագրված տարածքներում: ՀՕՄ-ի Արցախի մեկուսի մասնաճյուղի ֆինանսավորմամբ «Սոսե» մանկապարտեզ է գործում Շահումյանի շրջանի Ականաբերդ գյուղում: Բարերարներ Արմեն Թոփուզյանի, տեր և տիկին Ադապայանների հովանավորությամբ 2006թ. գործում է Քաշաթաղի շրջանի Քարեգահ գյուղական համայնքի «Սոսե» մանկապարտեզը:[47] Արմեն Թոփուզյանի ֆինանսավորմամբ Քարեգահում կառուցվել է ժամանակակից խաղահրապարակ:

Մանկապարտեզներում մեծ ուշադրություն է դարձվում երեխաների նախադպրոցական կրթությանն ու հայեցի դաստիարակությանը: Մանկապարտեզների բացումը նպաստում է նաև տեղերում բնակչության համար աշխատատեղերի ստեղծմանը:

Սիրիայում ընթացող պատերազմի հետևանքով Արցախում, մասնավորապես Քաշաթաղի շրջանում Կովսականում, Բերծորում, Իշխանաձորում, բնակություն են հաստատել սիրիահայերի շուրջ երեք տասնյակ ընտանիք, որոնք հիմնականում զբաղվում են հողագործությամբ: ԼՀՀ կառավարությունը, շրջվարչակազմը հնարավորինս ամեն ինչ անում են, որպեսզի Արցախ տեղափոխված սիրիահայերի կենցաղային պայմանները բարելավեն և ստեղծվեն պայմաններ ապրելու համար: Նրանց համար կառուցվել են բնակարաններ, շինանյութ է տրամադրվել բնակարանային պայմանների բարելավման համար:

Արցախի ՀՕՄ-ի մեկուսի մասնաճյուղը նույնպես նախաձեռնել է օգնել սիրիահայ ընտանիքներին հատկապես այդ ընտանիքների երեխաներին: Արցախում գործող բոլոր «Սոսե» մանկապարտեզները ողջունեցին այդ նախաձեռնությունը, պատրաստակամություն հայտնեցին մասնակցել այդ ծրագրին: «Սոսե» մանկապարտեզների աշխատողների, մանկապարտեզների սաների և նրանց ծնողների համատեղ ուժերով պատրաստվել են ծանրոցներ սիրիահայ ընտանիքների համար: Այս ծրագրին մասնակցել է Աշան գյուղի ոչ միայն «Սոսե» մանկապարտեզը, այլև ամբողջ գյուղը: Ծրագրին ներգրավվել է նաև Շուշիի «Մ. Խանդամիրյանի» անվան թատրոնը, որը բարեգործական հիմունքներով երկու ներկայացում պատրաստեց Կովսականում բնակվող երեխաների համար: [48]

Արցախի ազատագրված տարածքներում ազգանվեր գործունեություն է ծավալում «Հայ կրթական հիմնարկություն»-ը (ՀԿՀ, անգլերեն Armenian Educational Foundation):

Կազմակերպությունը հիմնադրվել է 1950թ. Լոս Անջելեսում ԱՄՆ-ի սփյուռքի այլ գաղութների հայկական դպրոցներին և ուսանողներին նյութական օգնություն ցույց տալու, հայկական դպրոցների ստեղծմանն օժանդակելու, հայագիտական կազմակերպություններին աջակցելու կրթության համար հատկացված կտակները գործադրելու նպատակով: Հիմնադիրներն են ամերիկահայ համայնքի ներկայացուցիչներ Արշակ Տիգրանյանը, Հերի Քարեյանը, Բեն Ղազարյանը, Մարդ Փիլոյանը, Ալեք Փիլիպոսը, Արպակսատ Սեդրակյանը: [49]

ՀԿՀ նյութական աղբյուրներն են նվիրատվությունները, կտակված ժառանգությունները, ավանդները և անդամավճարները: Հիմնարկության պատկանող դրամազլխի մեծ մասը գոյացել է կտակների և ավանդների ձևով մնայուն նվիրատվություններից, ինչպես նաև պարզ նվիրատվություններից: Այս ամենը հնարավորություն է ընձեռել ՀԿՀ-ին կազմակերպելու սփյուռքահայ երիտասարդության կրթության, ինչպես նաև հայկական դպրոցներին նյութական օժանդակություն տրամադրելու գործը:

«Հայ կրթական հիմնարկությունը» Հայաստանում սկսել է գործել 1988-ի Սպիտակի աղետալի երկրաշարժից հետո: 1994-ին բացվեց ՀԿՀ մասնաճյուղը Երևանում: Նրա գործունեության հիմնական ուղղություններից էին հայրենիքում կրթական ծրագրերի միջոցով երեխաների կրթության գործի կազմակերպումն ու ուսման նպաստավոր պայմանների ստեղծումը, դպրոցների կառուցումը և վերանորոգումը: [50] Հետագա տարիներին ՀԿՀ մասնաճյուղի միջոցով Հայաստանում վերանորոգվել և կառուցվել են տասնյակ դպրոցներ:

Արցախում մեծ թիվ էին կազմում այն դպրոցները, որոնք ունեին վերանորոգման կարիք: Կարևորելով մատաղ սերնդի կրթության գործը ՀԿՀ 1999 թվականից սկսեց գործել ԼՂՀ-ում կառուցելով և վերանորոգելով մի քանի տասնյակ դպրոցներ: [51]

«Հայ կրթական հիմնարկություն»-ը մեծ ուշադրություն է դարձել նաև հանրապետության ազատագրված շրջանների դպրոցաշինությանը և տարբեր կրթօջախների վերանորոգմանը: Հիմնարկության ՀՀ մասնաճյուղի և հովանավորների ֆինանսավորմամբ իրականացվել են ԼՂՀ Շահումյանի շրջանի Չարեքտար, Զուար, Եղեգնուտ, Դադիվանք, Նոր Մանաշիդ, Քաշաթաղի շրջանի ք. Կովսականի, Հայթաղ, Մովսեսաշեն, Հարար, Աղավնատուն, Հիմնաշեն, Հակ, Դիցմայրի, Հակարի(Սարաթուկ), Կերեն, Զորախաչ, Տիգրանավան, Վարդուտ, Մշենի գյուղերի դպրոցների և ք. Բերձորի գիշերօթիկ դպրոցի վերանորոգումը և կառուցումը: [52] ՀԿՀ իրականացրել է նաև Քաշաթաղի շրջանի Վարդուտ գյուղի դպրոցի բակի բարեկարգման [53], Քարեգահ գյուղի երիտասարդական տան շենքի վերանորոգման աշխատանքները: [54] Բացի այդ ամենից հիմնարկությունը Արցախում կառուցված և վերանորոգված դպրոցներին տարեկան մեկ անգամ տրամադրում է գրենական պիտույքներով լի ծանրոցներ:

ՀԿՀ ծրագրերից է ՀՀ և Արցախի պետական համալսարանների ուսանողներին կրթաթոշակի տրամադրումը ուսման ամբողջ վարձը վճարելու համար: Կրթաթոշակի տրամադրման չափանիշներն են անապահով ընտանիքների, միայնակ ծնողների երեխաները, մարզերի բնակիչները, Արցախյան ազատամարտիկների զավակները և բարձր առաջադիմություն ունեցողները: Քանի դեռ ուսանողը պահպանում է բարձր առաջադիմություն, նրա ֆինանսական կարգավիճակը չի փոխվում, և նա, կատարելով համապատասխան համայնքային ծառայություն, շարունակում է ՀԿՀ-ի կողմից հաջորդ ուսումնական տարվա համար նույնպես կրթաթոշակ ստանալ:

Այս յուրահատուկ ծրագիրը մեկնարկել է 2007 թվականին և հաջողությամբ իրականացվում է մեծահոգի հովանավորների շնորհիվ, որոնք տարեկան 1000-ական դոլար են նվիրաբերում յուրաքանչյուր ուսանողի համար: [55] Կան հովանավորներ, որոնք ֆինանսավորում են կրթաթոշակի ծրագրի մեջ մտնող մի քանի ուսանողների: Շնորհիվ այս ծրագրի մի քանի տասնյակ հայ երիտասարդներ կարողացել են ստանալ բարձրագույն կրթություն և իրենց ներդրումն ունենալ հայրենիքի բարգավաճմանը:

Քաշաթաղի շրջանում դպրոցաշինության և այլ ծրագրերի իրականացման գործում իր կարևոր դերն ունի «Հայրենասեր» բարեգործական կազմակերպությունը: Այն

հիմնադրվել է 2011 թվականին ԱՄՆ Գլենդել քաղաքում, ամուսիններ Ստեփան Սարգսյանի և Նելլի-Շուշի Մարտիրոսյանի նախաձեռնությամբ: Կարևորելով շրջանի կրթության բնագավառը կազմակերպությունը ամերիկահայ բարերարների ֆինանսական օժանդակությամբ բարեգործական աշխատանքներն սկսեց դպրոցաշինությունից:

Քաջաթաղի շրջանի Լեռնահովիտ համայնքը գտնվում է Աղավնո և Ռոջի գետերի ջրբաժան սարահարթում Բերձոր շրջկենտրոնից մոտ 70 կմ հյուսիս, 2 հազար մետր բարձրության վրա: Կազմված է երեք գյուղերից՝ Լեռնահովիտ, Սպիտակաջուր և Շրվական: Համայնքի ոչ բարվոք վիճակում գտնվող դպրոցը գործում էր Լեռնահովտում: «Հայրենասեր» կազմակերպության համահիմնադիր ամուսիններ Ստեփան Սարգսյանը և Նելլի-Շուշի Մարտիրոսյանը կազմակերպեցին դրամահավաք, նախաձեռնեցին շենքի վերակառուցումը և այն շահագործման հանձնեցին 2014թ. ամռան վերջին: Շենքը ամբողջությամբ վերափոխվել է և աչքի է ընկնում իր գեղեցկությամբ, հարմարավետությամբ: Միջնակարգ կրթօջախը կրում է բարերարներ Միսաք և Ազնիվ Տատրյանների անունը:[56] Այս դպրոց են հաճախում նաև Շրվական և Սպիտակաջուր գյուղերի դպրոցականները:

Շրջանի արաքսամերձ Մուշ և Ալաշկերտ գյուղերը փռված են Ողջի գետի աջափնյա հարթություններում Միջնավան-Կովսական քաղաքների միջև: Նշված գյուղերի դպրոցականները սովորում էին Ալաշկերտում գործող երկու հարմարեցված մասնաշենք ունեցող դպրոցում, որը գտնվում էր վթարային վիճակում: Այս գյուղերի բնակչությանն իր աջակցությունը ցուցաբերեց «Հայրենասեր» կազմակերպությունը, որի ֆինանսավորմամբ 2017թ. ամռանը շահագործման հանձնվեց Ալաշկերտ-Մուշ գյուղական համայնքների միացյալ դպրոցի շենքը Մուշում: Կրթօջախն ունի 12 դասասենյակ, դահլիճ, տնօրենի աշխատասենյակ, ուսուցչանոց, գրադարան, ՆՁՊ դասասենյակ, նկուղային հարկում ապաստարան և այլն: [57]

2017թ. ամռանը Արցախի Հանրապետության կառավարության աջակցությամբ շրջվարչակազմի և «Հայրենասեր» կազմակերպության օժանդակությամբ հիմնանորոգվել է Իշխանաձոր գյուղի դպրոցի եռահարկ շենքը: [58] Կազմակերպության կողմից գյուղի նորակառույց Ազատամարտիկների թաղամասում կառուցվել է մարզադաշտ, որը կրում է 2016թ. ապրիլյան պատերազմի հերոս նահատակ Անդրանիկ Ջոհրաբյանի անունը:

«Հայրենասերը» վերջին երկու-երեք տարիների ընթացքում Քաջաթաղի շրջանում հիմնանորոգել է Հակ գյուղի դպրոցի շենքը, Հերիկ գյուղում կառուցել նոր դպրոց, որը կրում է ապրիլյան պատերազմի ժամանակ մարտիրոսված զինվոր, Ազգային հերոս Ռոբերտ Աբաջյանի անունը: [59] Դպրոցն ունի լուսավոր դասասենյակներ, գրադարան, համակարգչային կաբինետ, մարզադահլիճ, ՆՁՊ կաբինետ և մեծ բակ:

Կազմակերպության շնորհիվ հիմնանորոգվել է նաև Վուրգավան գյուղի միջնակարգ դպրոցի շենքը, բարեկարգվել ու ցանկապատվել տարածքը: Շենքի մի հատվածն էլ հատկացվել է համայնքապետարանին և բուժկետին: [60] Դպրոցի հինգ դասարաններում սովորում է 26 աշակերտ, աշխատում 12 ուսուցիչ: Գործում է «Արմաթ» ինժեներական լաբորատորիա, որը հիմնվել է բարերարներ Սարկ և Թալար Բերբերյանների նվիրատվության և Ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաների ձեռնարկությունների միության (ԻՏՁՄ) միջոցների շնորհիվ: 2017թ. հունվարին ԻՏՁՄ-ի ներկայացուցիչները դպրոցին տրամադրեցին երկու համակարգիչ, մեկ եռաչափ տպիչ, մեկ շաղափող հաստոց, ռոբոտ-կոնստրուկտոր և լաբորատորիային անհրաժեշտ այլ պիտույքներ, բացի այդ աշակերտներին և ուսուցիչներին բացատրեցին եռաչափ տպիչի և շաղափային հաստոցի աշխատանքը, հնարավորությունները:

«Արմաթ» ինժեներական լաբորատորիա «Հայրենասերը» հիմնեց իր կողմից հիմնանորոգված Բերձորի Վ.Թեքեյանի անվան հմ.1 միջնակարգ դպրոցում: «Մեծ ցանկություն կար,- նշում է «Հայրենասեր» կազմակերպության համահիմնադիր Ստեփան Սարգսյանը, որ Քաջաթաղում լինի այն ամենը, ինչ որ կա Երևանում, տվյալ դեպքում այս տեխնոլոգիաները Երևանի դպրոցներում չկան: Մեծ ցանկություն, որ Քաջաթաղում

ապրող ոչ մի երեխա չմտածի, թե ապրելով Քաջաթաղում կտրված է ավելի լավ ուսում ստանալու հնարավորությունից: Այս լաբորատորիան հենց այդ տրամաբանության մեջ է: Մեծ հույս ունենք, որ սա թույլ կտա, որ աշակերտները ծրագրավորողի կրթությունը ստանան»:[61]

«Հայրենասերն» իրականացրել է նաև այլ կարևոր ծրագրեր: Նրա կողմից Բերձորում և այլ համայնքներում կառուցվել են ապաստարաններ, հիմնանորոգվել են Բերձորի քաղաքապետարան բարձրագույն աստիճանները, որոնք ծառայում են նաև քաղաքային գրադարանին և երկրագիտական թանգարանին:[62] Նախատեսվում է վերակառուցել Բերձորի մարզադպրոցի և կառուցել արտակարգ իրավիճակների ծառայության Քաջաթաղի շրջանային բաժնի շենքերը:

«Հայրենասեր» կազմակերպության համահիմնադիր ամուսիններ Ստեփան Սարգսյանը և Նելլի-Շուշի Մարտիրոսյանը 2016թ. բնակություն են հաստատել Բերձորում: 2018թ. Ստեփան Սարգսյանը ընտրվել է Քաջաթաղի շրջվարչակազմի ղեկավար:

Արցախին օգնելու գործում մեծ ներդրում ունեն սփյուռքահայ անհատ բարերարները, որոնք նվիրատվությամբ, ինչպես նաև առանձին, համագործակցելով հիմնադրամների, բարեգործական կազմակերպությունների, միությունների և ԼՂՀ կառավարության հետ, իրականացնում են բազմաբնույթ ծրագրեր՝ այդ թվում ազատագրված շրջանների զարգացման և վերաբնակեցման գործում:

Ժողովրդագրական աճը եղել և մնում է Արցախի կառավարության առաջնահերթ ծրագրերից մեկը, և այդ աճի մակարդակը բարձրացնելու համար անց են կացվում տարաբնույթ ծրագրեր, որոնց աջակցում են տարբեր երկրներից մեր հայրենակից բարերարները: Արցախին օգնության օրինակ է ծառայում 1999թ.Սիմոն Այնեջյանի կողմից ստեղծված «Կիպրահայերը» կայքի գործունեությունը: Սիմոն Այնեջյանը երազում էր Արցախում նոր գյուղ հիմնել: Ինչպես պատմում է նա, գյուղի հիմնադրման համար դրամահավաք կազմակերպելու առաջարկով սկզբից նամակ է ուղարկել 50 հասցեատերերի, այնուհետև ավելացրել է հասցեատերերի թիվը: Արդյունքում իր հավաքած նվիրատվություններով հաջողվել է ԼՂՀ Քաջաթաղի շրջանում հիմնել Դիցմայր գյուղը: Նրա ակտիվ գործունեության շնորհիվ Կիպրոսից Արցախ են ուղևորվել կամավորականների խմբեր, որոնք մեկ տարվա ընթացքում մասնակցել են շինարարական աշխատանքներին: Կազմակերպվել է մեկ այլ դրամահավաք ևս՝ գյուղի ջրամատակարարման հարցը կարգավորելու համար: «Կիպրահայերը» կայքն առցանց հարթակ է դարձել Արցախի օգնությանն ուղղված առավել լայնամասշտաբ գործունեության կազմակերպման համար: [63]

Շահունյանի շրջանի Քնարավան համայնքը հիմնադրվել է 2002 թվականին սփյուռքահայ բարերար Կարապետ Հարությունյանի ֆինանսական միջոցներով: Համայնքի անունը դրվել է ի հիշատակ բարերարի կնոջ՝ Քնար Հարությունյանի: Համայնքի տարածքը կազմում է 5053,35 հա: Համայնքն ունի միանման 15 բնակելի տուն, դպրոցը կառուցվել է 2004-ին: [64] Համայնքն ունի կահավորված համայնքապետարան և բուժկետ: Բնակիչների հիմնական մասն ապահովված է աշխատանքով, զբաղվում են գյուղատնտեսությամբ, ինչպես բոլոր համայնքներում, այստեղ նույնպես առկա է բնակելի տների կառուցման խնդիրը:

«Ստեփանակերտ-Գորիս» ավտոմայրուղու շահագործման և պահպանման աշխատանքներն իրականացվում են «Վահե Կարապետյան ճանապարհործում» ՓԲԸ-ի կողմից՝ ամերիկահայ մեծ բարերար Վահե Կարապետյանի ֆինանսավորմամբ: [65]

Շվեյցարահայ գործարար, բարերար Վարդան Սերմաքեշի ֆինանսական օժանդակությամբ Քաջաթաղի շրջանի Հագարի և Աղավնո գետերի խառնման տեղանքում կառուցվում է ջրամբար, որը կնպաստի շրջանի գյուղատնտեսության, գյուղական բնակավայրերի զարգացմանը և ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավմանը:

Սփյուռքահայ բարերարներն իրենց բարեգործական ծրագրերում մեծ ուշադրություն են դարձնում գյուղական բնակավայրերում ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի զարգացմանը, որը մատաղ սերնդի դաստիարակության առանցքային բաղադրիչներից

մեկն է: Կապանի ոսկու կոմբինատի տնօրեն կանադահայ Դրաշ Զաքարյանի հովանավորությամբ Կովսական քաղաքի Թաթուլ Կրպեյանի անվան միջնակարգ դպրոցի հարևանությամբ կառուցվել է ռազմամարզական խաղահրապարակ՝ տարբեր մարզասարքերով, որտեղ աշակերտներից բացի կարող են մարզվել նաև քաղաքի երիտասարդները: [66]

Կատարվել է միլիոնավոր դոլարների ներդրում, շնորհիվ որի բազմաթիվ խնդիրներ են լուծում ստացել: Այդ ամենով հանդերձ համահայկական նշանակություն ունեցող ազատագրված տարածքներում դեռևս կան չլուծված խնդիրներ: Առաջնային նշանակություն ունեն բնակարանաշինության, գազաֆիկացման, խմելու և ոռոգման ջրի, ծանապարհների բարեկարգման, առողջապահության, դպրոցաշինության, համացանցի անցկացման հիմնախնդիրները: Առանց ազատագրված շրջանների հնարավոր չէն Արցախի Զանրապետության զարգացումը և անվտանգության ապահովումը:

Ներկայումս վերոնշյալ հիմնադրումները, սփյուռքահայ կազմակերպությունները և անհատ բարերարները շարունակում են իրենց ազգանվեր բարեգործական գործունեությունը՝ նպաստելով Արցախի Զանրապետության զարգացման գործին: Այս ամենը Զայաստան-Արցախ-Սփյուռք համագործակցության փայլուն օրինակ է:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. ԼԴՀ պետարխիվ, Ֆ.180, ց.1, կ-9, պ.մ.42, թ.222:
2. Բալայան Վ., Դրվագներ արցախիայության ազատագրական պայքարի և պռտականակերտման պատմության, Ստեփանակերտ, 2012, էջ 333:
3. ԼԴՀ պետարխիվ, Ֆ.180, ց.1, կ-9, պ.մ.42, թ.222:
4. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ 2016, Եր., 2017, էջ 10:
5. Նույն տեղում, էջ 40:
6. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ 2012, Եր., 2013, էջ 10:
7. Մինասյան Է., Վարդանյան Ա., Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունները ՀՀ անկախության տարիներին (1991-2009թթ.), Ստեփանակերտ, 2010, էջ 107-108:
8. Աբրահամյան Հ., Վարդանյան Ա., «Հայաստան» հիմնադրամի ներդրումը ԼԴՀ - զարգացման գործում, Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանի լրատու, Եր., 2012, հմ.1 (12), էջ 6:
9. Մինասյան Է., Վարդանյան Ա., նշվ., աշխ., էջ 108:
10. «Ազատ Արցախ», 3 օգոստոսի, 2017:
11. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ 2013, տարեկան հաշվետվություն, Եր., 2014, էջ 43:
12. ԼԴՀ պետական արխիվ, Ֆ.180, ց.1, կ-11, պ.մ.50, թ. 75:
13. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ 2014, Եր., 2015, էջ 74:
14. «Ազատ Արցախ», 25 մայիսի 2018:
15. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ 2016, Եր., 2017, էջ 51:
16. «Հայկական Սփյուռք», տարեգիրք 2014, Երևան, 2015, էջ 113:
17. Մինասյան Է., Վարդանյան Ա., նշված աշխ., էջ 111:
18. ԼԴՀ պետական արխիվ, Ֆ.180, ց.1, կ-13, պ.մ. 65, թ 11:
19. «Հայաստանի Զանրապետություն», 5 սեպտեմբերի, 2007:
20. Նույն տեղում:
21. Վարդանյան Ա., «Թուֆենկյան» բարեգործական հիմնադրամի (ԹԲՀ) գործունեությունը Արցախում, «Պատմություն և մշակույթ» հայագիտական հանդես Բ, (գիտական հոդվածների ժողովածու), Երևան, 2013, էջ 78:
22. Նույն տեղում:

23. «Մերան», ԼՂՔ Քաշաթաղի շրջանային թերթ, թիվ 14 (135) հուլիս, 2015:
24. «Ազատ Արցախ», 6 հոկտեմբերի, 2018:
25. ԼՂՔ պետական արխիվ, ֆ. 180, ց. 1, կ-11, պ.մ. 50, թ. 37, 71:
26. «Նոր Շահումյան» ԼՂՀ Շահումյանի շրջվարչակազմի պաշտոնաթերթ, թիվ 20 (139), 16-31 հոկտեմբերի 2012:
27. «Հայաստանի Հանրապետություն», 6 սեպտեմբերի 2016:
28. «Ազատ Արցախ», 16 սեպտեմբերի 2014թ.:
29. «Մերան», ԼՂՀ Քաշաթաղի շրջանային թերթ, թիվ 18 (115) սեպտեմբեր 2014:
30. «Ազատ Արցախ», 16 հուլիսի 2013:
31. ԼՂՀ պետական արխիվ, ֆ. 180, ց.1, կ-9, պ.մ. 43, թ.173:
32. «Մերան», թիվ 7(80), ապրիլ 2013:
33. «Նոր Շահումյան», 16-30 ապրիլի 2013, հմ. 8 (151):
34. «Բարեգործ», «Գուրգեն Մելիքյանի՝ Քաշաթաղի բազմազավակ ընտանիքների հիմնադրամի» պաշտոնաթերթ, հուլիս-օգոստոս 2018, հմ.3(40), էջ 2,11:
35. «Մերան», թ.7(80),ապրիլ 2013:
36. «Բարեգործ», ապրիլ 2018, հմ.2(39),էջ 6:
37. «Ազատ Արցախ», 2 փետրվարի, 2012:
38. «Ազատ Արցախ», 12 նոյեմբերի 2013:
39. «Ազատ Արցախ», 24 սեպտեմբերի 2015:
40. «Ազատ Արցախ», 16 սեպտեմբերի 2014:
41. «Ազատ Արցախ», 24 սեպտեմբերի 2015:
42. «Ազատ Արցախ», 18 հունվարի 2018:
43. «Մերան», ԼՂՀ Քաշաթաղի շրջանային թերթ, թիվ 17 (138) սեպտեմբեր 2015:
44. Նույն տեղում:
45. Ծրագիր-կանոնագիր Հայ օգնության միության, բարեփոխում 1998-ի համա-հայկական պատգամավորական ժողովին, 1998թ. հոկտեմբեր, էջ 1:
46. «Հայկական Սփյուռք», տարեգիրք 2015, Երևան, 2016, էջ 94:
47. Հարիիրամեայ Յուշամատեան Հայ օգնության միության 1910-2010,Պոսթոն, 2010, էջ 331:
48. «Ապառաժ», 7-31 հունվարի, 2013:
49. «Հայ Սփյուռք» հանրագիտարան, Եր., 2003, էջ 62:
50. Հայ կրթական հիմնարկություն, Գլենդել, 2005, էջ 12:
51. Վարդանյան Ա., Հայ կրթական հիմնարկության գործունեությունը հայրենիքում, Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանի լրատու (գիտական հոդվածների պարբերա-կան ժողովածու), Եր., 2016, էջ 215-216:
52. Այս նյութերը մեզ է տրամադրել ՀՀ-ում ՀԿՀ մասնաճյուղի գործադիր տնօրեն՝ Ստեփան Նալբանդյանը:
53. ԼՂՀ պետական արխիվ, ֆ. 180, ց. 1, կ-11, պ.մ. 50, թ.56:
54. Նույն տեղում, թ. 25-26:
55. Armenian Educational Foundation. Scholarship Program, march 2015, p. 1-2.
56. «Ազատ Արցախ», 18 սեպտեմբերի, 2014:
57. «Ազատ Արցախ», 8 օգոստոսի, 2017:
58. «Ազատ Արցախ», 10 փետրվարի, 2018:
59. «Մերան», թիվ 17-18(162-163), սեպտեմբեր 2016:
60. «Մերան», թիվ 18(139), սեպտեմբեր, 2015:
61. «Ազատ Արցախ», 17 հունվարի, 2017:

62. «Ազատ Արցախ», 8 հունիսի, 2017:
63. «Ազատ Արցախ», 17 հունվարի, 2019:
64. «Նոր Շահումյան», 16-31.03, 2013, հմ.6(149):
65. ԼՂՀ պետական արխիվ, ֆ.180, ց.1, կ-11, պ.մ.50, ք.33, տես նաև, ֆ.180, ց.1, կ-10, պ.մ.45, ք.69:
66. «Ազատ Արցախ», 20 սեպտեմբերի, 2014:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Հիմնադրամների, սփյուռքահայ բարեգործական կազմակերպությունների և անհատ բարերարների աջակցությունը Արցախի ազատագրված տարածքների զարգացման գործում Արարատ Վարդանյան

Հետպատերազմյան տարիներին հնարավորություն ստեղծվեց իրականացնել պատերազմից խիստ տուժած և ազատագրված տարածքների վերաբնակեցման, ավերված տնտեսության և այլ ոլորտների վերականգնման ու զարգացման բազմաթիվ ծրագրեր: Բայց և այնպես Արցախի Հանրապետությունն ի վիճակի չէր սուղ պետական միջոցներով լուծելու իր առջև ծառացած բոլոր խնդիրները: Լինելով չճանաչված պետություն իր սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, կրթական, առողջապահական և այլ ոլորտների զարգացման համար զրկված է միջազգային ֆինանսական կազակերպություններից վարկեր ստանալու հնարավորությունից: Այդ առումով անգնահատելի է հիմնադրամների, սփյուռքահայ բարեգործական կազմակերպությունների օգնությունը: Արցախին օգնելու գործում մեծ ավանդ ունեն սփյուռքահայ անհատ բարերարները, որոնք իրականացնում են բազմաթիվ ծրագրեր:

РЕЗЮМЕ

Содействие фондов, диаспоральных благотворительных организаций и бенефициаров развитию освобожденных земель Арцаха Арарат Варданян

Ключевые слова: Республика Арцах, освобожденные территории, благотворительность, фонды, благотворительные организации, индивидуальные спонсоры (бенефициары), программы переселения, социально-экономические, здравоохранительные, культурно-образовательные программы.

Послевоенный период предоставил возможность для осуществления многочисленных программ по переселению в наиболее пострадавшие и освобожденные земли, а также по восстановлению и развитию разрушенной экономики и других сфер. Но и тогда Республика Арцах была не в состоянии решить все существующие проблемы, используя только государственные средства. Будучи непризнанным государством, республика лишена возможности получать кредиты на развитие экономической, социальной, культурной, образовательной, здравоохранительной и других сфер от международных финансовых организаций. Следовательно, поддержка Армянской диаспоры, благотворительных организаций и фондов является неоценимой. Велика роль отдельных спонсоров, благодаря финансовой поддержке которых претворились в жизнь многие благотворительные программы.

SUMMARY

**Assistance of Funds, Diaspora Charitable Organizations and Beneficiaries to the
Development of the Liberated Lands of Artsakh
Ararat Vardanyan**

Keywords: The Republic of Artsakh, liberated territories, charity, foundations, charitable organizations, individual sponsors (beneficiaries), resettlement programs, socio-economic, health, cultural and educational programs.

The post-war period provided an opportunity to implement numerous programs to resettle the severely damaged and liberated lands, as well as to restore and develop the destroyed economy and other areas. But even then, the Republic of Artsakh was not able to solve all the existing problems using only state funds. Being a non-recognized state, the Republic of Artsakh is deprived of the opportunity to receive loans for the development of economic, social, cultural, educational, health and other spheres from international financial organizations. Consequently, the support of the Armenian Diaspora, charities and foundations is invaluable. The role of individual sponsors, who carry out a number of charitable programs in Artsakh, is great. Many charitable programs have been implemented due to their financial support.